

■ УДК [316.723:323/11] (477)

К. В. Кислюк, доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

«ВИНАЙДЕННЯ ТРАДИЦІЇ»: УКРАЇНСЬКА ВЕРСІЯ

Розглянуто різноманітні культурницькі практики як інструменти націєтворчої програми. Проаналізовано можливості репрезентації української культури як відкритого модерного утворення. Доведено, що актуальним є не стільки просте «винайдення традиції», скільки її *осучаснення*, найефективніший механізм якого — формальне, навіть технологічне, вдосконалення різних жанрів національної художньої культури для поширення цієї традиції серед гранично широкої аудиторії.

Ключові слова: *«винайдення традиції», культура, націєтворення, українська культура.*

К. В. Кислюк, доктор культурологии, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

«ИЗОБРЕТЕНИЕ ТРАДИЦИИ»: УКРАИНСКАЯ ВЕРСИЯ

Рассмотрены разнообразные культурные практики как инструменты нациетворческой программы. Проанализированы возможности репрезентации украинской культуры как открытого современного образования. Доказано, что актуальным является не столько простое «изобретение традиции», сколько ее осовременивание, самый эффективный механизм которого — формальное, даже технологическое, совершенствование различных жанров национальной художественной культуры для распространения этой традиции среди предельно широкой аудитории.

Ключевые слова: *«изобретение традиции», культура, формирование нации, украинская культура.*

K. V. Kisliuk, Doctor of Culturology, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE «INVENTION OF TRADITION»: UKRAINIAN VERSION

The article deals with a variety of cultural practices as tools of nation creation program. The possibilities of representation of Ukrainian culture as an open modern formation have been analyzed. It is shown that a simple «invention of tradition» is not so much relevant as its modernization. Formal, technological improvements of the genres of national art for the broadening of its tradition are the most effective mechanism among the vast audience.

Key words: *«invention of tradition», culture, the formation of nation, Ukrainian culture.*

Постановка проблеми. Ситуація з націє- та державотворенням в Україні в середині 2010-х рр. не тільки викликає занепокоєння, але й потребує новітніх аналітичних підходів. За останнє століття світ суттєво змінився, відповідних трансформацій зазнали й націологічні концепції — від територіальних і расових до конструктивістських. Натомість навіть в офіційних

документах останнього часу часто трапляються ремінісценції застарілого примордіалістського підходу до формування української нації та національної держави. Наприклад, у затверженій МОН влітку 2015 р. «Концепції національно-патріотичного виховання» наголошується на ідеї «української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації», причому не тільки в історичному вимірі (безперервного державотворчого поступу від часів Київської Русі), але й у територіальному (йдеться про «нове осмислення ролі Кримського Ханату як держави кримськотатарського народу») [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгорнуті з цього приводу дискусії, радше, публічного, суспільно-політичного, ніж науково-політологічного рівня, переважно зводяться до крайніх точок зору. Набуває поширення радикальна позиція, що наполягає на поверненні до крайнощів «інтегрального націоналізму». Уважається, що на початку XXI ст., на відміну від першої чверті XX ст., розбудова української нації неможлива не тільки без повної особистісної самовідданості, але й сконцентрованості на цій меті внутрішньої та зовнішньої політики держави, яка називається «національною». Їй опонує поміркованіша, ліберально-демократична точка зору, яка наголошує на необхідності формування державної політики передусім у загальногуманістичному, проєвропейському дусі.

Мета статті — визначити консенсусну позицію з урахуванням сучасних можливостей представлення України, її народу, держави та культури як відкритого для подальшої євроінтеграції *модерного* утворення. Її предмет — різноманітні культурницькі практики, які можна розглядати як сучасні засоби реалізації на вітчизняному культурному ґрунті типової для доби формування більшості європейських національних держав програми «винайдення традиції».

Теоретико-методологічна основа статті — позиції представників конструкторівських концепцій нації та націоналізму (Б. Андерсон, Е. Гелнер, Е. Гобсбаум). При цьому слід зважати на те, що роль і значення держави, радше «сучасного типу бюрократичної держави, здатної активно впливати на своїх громадян та мобілізувати їх для власних цілей» [8, с. 174–175], як інструменту національної ідентичності в епоху глобалізації постійно зменшується, однак посилюється значення різноманітних інституцій культури. Натомість в українських реаліях складно переоцінити роль незалежної держави, завдяки якій упродовж 20 років українці доволі помітно еволюціонували від «неочікуваної спільноти» до відносно усталеної політичної нації.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, саме українська держава має всіляко сприяти вирішенню головного завдання будь-якого націоналізму, тобто збігу її кордонів з межами української культури. Свої можливості в цій царині вона може продемонструвати через здійснення політики декомунізації на основі прийнятих у травні 2015 р. законодавчих актів. Згідно з підрахунками Українського інституту національної пам'яті, тільки перейменуванню підлягають майже 950 населених пунктів (3% від їх загальної кількості) [2]. Однак від виконання цієї норми зако-

ну ухилиються не тільки харківські політики, але й більшість мешканців Дніпропетровська та населення містечка Щорс на Чернігівщині. Утім, остаточно реалізація цієї кампанії, навіть у супереч волі місцевих громад, українолюбна, адже все радянське в сучасних реаліях часто репрезентується як альтернатива всьому українському. Як засвідчує наш аналіз конфліктуючих меморіальних практик в Україні 2000-х рр., вирішальним критерієм певної версії культурної пам'яті про всю попередню історію та культуру є саме ефективність політики з її увічнення, а не загальний масштаб її проведення [6, с. 113–117].

Попри зазначені особливості, так би мовити, соціокультурний мейнстрім націєтворення в Україні цілковито збігається із запропонованим Е. Гелнером описом: «Зазвичай націоналізм здійснює свої походи під прапором народної культури. Його символіка формується з ідеї здорового, первозданного, активного способу життя селянства, народу ... Якщо націоналізм досягає успіху, він усуває чужу високу культуру, але не замінює її старою місцевою низькою культурою; він відроджує або винаходить власну місцеву високу (писемну та забезпечену фахівцями) культуру, і саме таку, що пов'язана з традиційними місцевими звичаями і діалектами» [3].

На нашу думку, для спільнот, які активно «донаціоналізовуються» у XXI ст., актуальним є не стільки механічне «винайдення традиції» за випробуваними в попередні століття зразками, скільки її *осучаснення*. Цей процес можна конкретизувати для українського випадку таким чином.

По-перше, розбудову національно-культурної традиції доречно зосередити на різних жанрах художньої культури, залишивши поза увагою майже класичну тріаду Б. Андерсона — карту, перепис та музей, так само як і постійно згадувані ним та іншими дослідниками-конструктивістами мову, освіту, ЗМІ [1, с. 204].

По-друге, пошуки основ народу, держави та культури мають сягати не періоду Середньовіччя, а ранньомодерної доби. Адже, в Україні наявний подвійний розрив історико-культурного континуїтету (в XIII–XV і XVIII ст.) та зміна двох правлячих еліт (боярсько-князівської та козацько-старшинської). Унаслідок цього під виглядом «прадавніх» від XIX ст. подальші більш-менш безперервні визвольні змагання трансливали національно-патріотичні символи, звичаї, факти і персоналії, «реставровані» саме в цьому столітті. Семантична аутентичність народної художньої творчості та декоративно-ужиткового мистецтва натомість утрачалася. Один із найвідоміших його дослідників В. Щербаківський зазначав щодо семантики зображення «дерева» в настінних розписах традиційного українського житла: «Ясно, що жінки, які малювали ці дерева, тепер в Україні зовсім не уявляли собі колишнього символічного і магічного значення цього малюнку, але вони малювали, бо так годилося згідно з давньою традицією, бо так малювали їхні матері і казали їм, що годилося малювати саме так, а не інакше» [9, с. 23]. Деякі сучасні науковці взагалі намагаються самотні подібність орнаментів на гончарних виробках автоматичністю та неусвідомленістю ремісничих дій, що здійснювалися без участі свідомості («руки самі

роблять»), а лише із залученням образної пам'яті [4, с. 18–19]. До цього слід додати факт економіко-організаційного та технологічного поступу народних промислів — від кустаря-одинака, котрий працював на замовлення, до майстерні, яка орієнтується на ринок і «підганяє» під нього (а також власні виробничі можливості) форму й оздоблення продукції.

З опануванням національної художньої спадщини також є проблеми. Зазвичай, ми мали справу з простою *стилізацією*, адаптацією до наявних модних трендів з утратою змістовного наповнення. Колись це було наслідком цілеспрямованого насадження щодо України «малоросійства», як назвав це явище у своїй відомій праці Є. Маланюк. За часів незалежності через кон'юнктурні причини і невміння організувати належним чином культурну політику відбувалося продукування квазінаціональних *симулякрів* на кшталт сосисок «Козацькі». В обох випадках спостерігалася низька конкурентоспроможність української культури порівняно з російською, внаслідок чого її межі виявилися значно вужчими за територіальні кордони держави Україна.

Однак, головна проблема полягає в іншому. Ризикнемо припустити, що національній українській культурі бракує характеристик масової. Щось подібне спостерігалось в перші десятиліття ХХ ст. Проте на той час ішлося про змістовну кризу — неприпустимо спрощеного, етнографічного, провінційного спрямування (порівняно з масштабністю завдань національного будівництва) щойно конституюваних жанрів національного українського театру, красного письменства, музики тощо. У перші десятиліття ХХІ ст. стикаємося з формальною недосконалістю більшості художніх жанрів, відтак, їх незручністю для поширення серед гранично широкої аудиторії. Ті окремі вітчизняні художні феномени, які цим критеріям відповідають («Океан Ельзи», Верка Сердючка), не тільки набули значної популярності, але й успішно експансіювали в російський культурний простір. На жаль, у більшості проявів національна культура продовжує функціонувати або як спрощено народна, або як надто висока. Зрозуміло, що для масовізації культури потрібна складна й витратна виробнича та маркетингова інфраструктура. Однак, чи стала вона вирішальною для успіху найвідомішої нині книги про російсько-українську війну Сергія Лойка «Аеропорт», написаної відомим американським журналістом російського походження?

Крім того, стратегія осучаснення потребує не стилізації, а *інтерпретації*, збереження певної аутентичності змісту в культурному артефакті й усвідомленості його використання. Застосування інтерпретаційного підходу доречно передусім в історичній і публіцистичній літературі. Попит на неї зростає в «постмайданний» період особливо інтенсивно, а поєднання попиту й наявної широкої україномовної та проукраїнської пропозиції забезпечують, на думку експертів, в останні два роки помітний поступ національної книги в цьому сегменті. При цьому в цілому вона дотепер не займає і половини книжкового ринку країни.

Не менші можливості, на нашу думку, нині відкриті в просторі електронних ЗМІ (де вони успішно реалізуються на авторському сайті Ю. Бутусова

«Цензор.НЕТ») та ніби напівзабутого в епоху youtube, instagram, periscope жанру блогінгу (facebook-акаунт координатора групи «Інформаційний опір» Дмитра Тимчука, котрий півтора роки є дуже впливовим ньюсмейкером ситуації на Сході України). Відомі і приклади поєднання зазначених жанрів із традиційнішими. Незабаром вийде друком друге видання книги постів донедавна нікому не відомого блогера-аматора з ніком «Горький Лук» (що, до речі, красномовно відображає нахабний стиль його публіцистики).

Є певні досягнення в національній культурі й у галузі телебачення. Високі рейтинги популярних телешоу «Холостяк», «Майстер-шеф», «Битва екстрасенсів» відображають успішність адаптації до української аудиторії їх західних першозразків, підтверджуючи тезу щодо необхідності технологічної масовізації національної української культури. Однак найуспішніший серіал 2015 р., який позиціює себе як «файна патріотична комедія» — «Останній москаль», — ще поступається за популярністю російській «Кухні». Для розвитку цього найзапитованішого ТВ-сегмента надано законодавчі преференції (наприклад, через заборону значної кількості аналогічних російських продуктів). Проте цього недостатньо. Потрібні зміни і в редакційній політиці найрейтинговіших телеканалів.

Об'єктивно, значно гірший стан справ у «великого» кінематографа. У сучасних умовах для того, щоб повторити успіх «Землі», замало нового Олександра Довженка. Необхідно ще 15 млн дол. (бюджет «Мільйонера з трущоб» — найуспішнішої стрічки останніх років із локальним культурним колоритом). Знята за допомогою нідерландських кінематографістів повнометражка «Плем'я» продовжуватиме збирати найпрестижніші кінопремії, але так і залишиться нецікавим широкому загальному продуктом високої культури з низьким впливом на національну свідомість.

Слід також констатувати нереалізований націєтворчий потенціал у вуличного мистецтва. На нашу думку, воно цілком відповідає критеріям доступності та масовості, але не потребує значних матеріальних витрат. Уважаємо, що особливі можливості має вулична скульптура, адже з'ясовано, що в багатьох культурах знаки «твердої пам'яті», навіть у медійну епоху, виявляються впливовішими, ніж знаки «м'якої пам'яті» (художня література, публіцистика, кінодокументалістика тощо). Наш аналіз наявного ландшафту вуличної скульптури України виявив одночасно його надмірну строкатість і неприв'язаність до усталених регіональних «місць пам'яті», популярність та претензії на ціннісно-смыслову насиченість [5]. Достатньо просто, дотримуючи усталених тенденцій, розмішувати в українських містах і містечках національно орієнтовані скульптурні зображення (найкраще — на місці меморіальних пам'яток радянської епохи) на зразок пам'ятника українським галушкам у Полтаві. Принаймні це ефективніша модель поточної меморіальної політики, ніж спроби увічнення нових героїв Революції Гідності та Донбаської війни. Справа в тому, що топос культурної пам'яті усталюється, зазвичай, внаслідок тривалої (у два-три покоління) селекції живої, актуальної, безпосередньої, комунікативної пам'яті або, як виняток, через безпосередній зв'язок із абсолютною більшістю членів куль-

турної спільноти (за такою моделлю увічнено Першу і Другу Світову війни, Голокост). Обох передумов в Україні не склалося.

Але найсуттєвіші видозміни в націоналізації художньої культури України відбулися, беззаперечно, в царині одягу та символіки. За даними компанії TSN, яка відстежує відповідні тенденції від середини 2014 р., етнонаціональні елементи прикрашають одяг, автомобілі, будинки й інтер'єри приблизно третини українців. Понад 70% мешканців України ставляться до цього позитивно або нейтрально. Показово, що ці індикатори приблизно корелюють з даними Київського міжнародного інституту соціологічних досліджень щодо кількості українців, готових зі зброєю в руках захищати свою Батьківщину. Збігаються вони також із числовими показниками телерейтингів «Останнього москаля». Зрозуміло, що наведені дані не відповідають ідеалізованому очікуванню, проте цілком задовільні з огляду на відому тезу про те, що для будь-яких перетворень достатньо мати десятивідсоткову активну меншість.

Позитивним є сам факт «українізації» дотепер мало нею охопленої культурної сфери. Механізм зазначеного явища досліджено в дисертації С. Наумкіної. Він здійснюється через моду, що забезпечує одночасно високорівневість, масовість і світову значущість. Утім, просування модного тренда *Made in Ukraine* за кордон, наприклад, через колекцію «Весна 2015 р.» від Валентино обмежується вже звичною для глобалізації зразка 2000-х рр. локальною «екзотикою». У самій Україні найуспішніше діє стратегія «*репліки українського*», умілого накладання етнонаціональних елементів не тільки на одяг, але й на прикраси та речі. Її націєтворчі можливості зумовлені ідеологічною прийнятністю для більшості соціальних груп та регіонів (на відміну, наприклад, від маршів зі смолоскипами, які гірше сприймаються суспільством і викликають непотрібні асоціації). Не дивно, що у 2007 р. День Вишиванки в національному одязі святкували лише кілька десятків студентів Чернівецького національного університету, а 2015 р. у святкових заходах узяли участь мільйони людей по всій Україні.

Висновки. Складно передбачити кінцевий результат, однак наведені в статті здобутки масової культури з етнонаціональним змістом лише за два останні роки підтверджують, що загальний тренд націєтворчих програм в Україні має полягати в осучасненні існуючої історико-культурної традиції як провідного критерію національної ідентичності. Найефективніший механізм для цього — формальне, навіть технологічне, вдосконалення різних жанрів художньої культури для поширення цієї традиції серед гранично широкої аудиторії. Надалі слід розглянути конструктивістський потенціал релігійно-конфесійних відносин в Україні.

Список використаних джерел

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження та поширення націоналізму / Б. Андерсон ; пер. з англ. В. Морозова. — 2-ге перероб. вид. — Київ : Критика, 2001. — 271 с.

2. Декомунізація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0>. — Назва з екрана.
3. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм : пер. з англ. [Електронний ресурс] / Е. Гелнер. — Київ : Таксон, 2003. — Режим доступу: www.litopys.org.ua. — Назва з екрана.
4. Калинина И. В. Очерки по исторической семантике / И. В. Калинина. — СПб. : Изд. С.-Петербург. ун-та, 2009. — 272 с.
5. Кислюк К. В. Вулична скульптура України — «місце» культурної пам'яті? / К. В. Кислюк // Культура України. Сер. Культурологія : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 2015. — Вип. 49. — С. 200–208.
6. Кислюк К. В. Меморіальні політики в Україні: примирення чи конфлікт? / К. В. Кислюк // Практична філософія. — 2013. — № 2 (48). — С. 113–117.
7. Концепція національно-патріотичного виховання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.mon.gov.ua. — Назва з екрана.
8. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года / Э. Хобсбаум ; пер. с англ. А. А. Васильева. — СПб. : Алетейа, 1998. — 306 с.
9. Щербаківський В. Орнаментация української хати / Вадим Щербаківський. — Рим : вид. «Богословія», 1980. — 46 с.

References

1. Anderson B. Uivleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia ta poshyrennia natsionalizmu / B. Anderson ; per. z anhl. V. Morozova. — 2-he pererob. vyd. — Kyiv : Krytyka, 2001. — 271 s.
2. Dekomunizatsiia [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0>. — Nazva z ekrana.
3. Gellner E. Natsii ta natsionalizm; Natsionalizm : per. z anhl. [Elektronnyi resurs] / E. Gellner. — Kyiv : Takson, 2003. — Rezhym dostupu: www.litopys.org.ua. — Nazva z ekrana.
4. Kalinina I. V. Ocherki po istoricheskoy semantike / I. V. Kalinina. — SPb. : Izd. S.-Peterburg. un-ta. 2009. — 272 s.
5. Kysliuk K. V. Vulychna skulptura Ukrainy — «mistse» kulturnoi pamiaty? / K. V. Kysliuk // Kultura Ukrainy. Ser. Kulturolohiia : zb. nauk. pr. / Kharkiv. derzh. akad. kultury. — Kharkiv : KhDAK, 2015. — Vyp. 49. — S. 200–208.
6. Kysliuk K. V. Memorialni polityky v Ukraini: prymyrennia chy konflikt? / K. V. Kysliuk // Praktychna filosofii. — 2013. — № 2 (48). — S. 113–117.
7. Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: www.mon.gov.ua. — Nazva z ekrana.
8. Hobsbawm E. Natsii i natsionalizm posle 1780 goda / Eric John Ernest Hobsbawm; per. s angl. A. A. Vasilyeva. — SPb. : Aleteya. 1998. — 306 s.
9. Shcherbakivskiy V. Ornamentatsiia ukrainskoi khaty / Vadym Shcherbakivskiy. — Rym : vyd. «Bohoslovii», 1980. — 46 s.

■ UDC [316.723:323/11] (477)

THE «INVENTION OF TRADITION»: UKRAINIAN VERSION

Kisliuk K. V., Doctor of Culturology, Professor of the Department of Culturology and Media-Communications, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

k_k_v@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0001-9092-6808>

The aim of this paper is to analyse the possibilities of representation of Ukrainian culture as an open modern formation.

Research methodology. The paper is based on the constructivism concepts of nation and nationalism (B. Anderson, E. Gellner, E. Hobsbawm). Taking into account that in the postmodern society the role of the state is decreased, there is a diversity of cultural institutions responsible for the reproduction of national identity.

Results. It is shown that a simple «invention of tradition» is not so much relevant as its modernization. In chronological terms, this modernization will require finding the origins of Ukrainian identity not only from the Kievan Rus', but also from the modern times. The priorities should be revised in the further development of the national and cultural tradition. It is focused on not only on such classical instruments — as a map, a census and a museum, the language, education and media, but also on the potential of different genres of the art culture. Formal, technological improvements of the genres of national art for the broadening of its tradition are the most effective mechanism among the vast audience. The author argues that fashion has reached the best achievement in shaping the Ukrainian identity. The elements of national clothing and symbols are common among 30% of Ukrainians.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the new ways of the formation of Ukrainian nation through the modernization of different representations of Ukrainian culture.

The practical significance. The evidence from this study suggests a variety of the vital issues and perspectives of Ukrainian national culture and a new strategy of its development is proposed.

Key words: «*invention of tradition*», *culture, the formation of nation, Ukrainian culture.*

Надійшла до редколегії 05.01.2016 р.